

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет спеціальної освіти та соціально-гуманітарних наук
Кафедра спеціальної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА (МАГІСТЕРСЬКА) РОБОТА

Психолого-педагогічні умови розвитку самоповаги у старших дошкільників
із синдромом Дауна

Виконав студент групи СОМ-2(2)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Солоха Максим Віталійович
Керівник: Дергач М. А.
Рецензент: Партик Н.В.
Нормоконтроль — Анастасія ШТЕПЕНКО

Запоріжжя
2024 р.

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: 110 стор., 1 рис., 14 табл., 114 джерел, 5 додатків.

Об'єкт дослідження: самоповага дошкільників із синдромом Дауна.

Мета дослідження: на основі результатів теоретичного аналізу самоповаги як психолого-педагогічного феномену, виявлених та охарактеризованих рівнів самоповаги у старших дошкільників із синдромом Дауна, визначити психолого-педагогічні умови розвитку самоповаги у старших дошкільників із синдромом Дауна.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та соціологічної літератури; спостереження, експеримент, методи математичної обробки даних.

Самоповага дошкільника – це особистісне утворення, яке має в своїй основі ряд компонентів, що взаємодіють, взаємодоповнюють та піддаються цілеспрямованому впливу. Гармонійність поєднання в рамках активності дошкільника прагнення самовираження, визнання та здатності до самозбереження визначається як мінімально достатні складники його самоповаги, яка забезпечує оптимальний рівень ціннісного ставлення дошкільників до себе.

ДОШКІЛЬНИЙ ВІК, САМОПОВАГА, САМОСТАВЛЕННЯ,
САМООЦІНКА, ПРАГНЕННЯ ДО САМОВИРАЖЕННЯ, ВИЗНАННЯ,
ЗДАТНІСТЬ ДО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ, СИНДРОМ ДАУНА.

ВСТУП

Одним з ключових аспектів соціального життя особистості є її відношення до самої себе. Будь-який прояв особистості як суспільного суб'єкта супроводжується включенням у цей процес її самовизначення. Дане поняття є традиційним об'єктом дослідження психологічної науки, а значну увагу науковці приділяють розгляду вікових особливостей у формуванні відношення до себе та оточуючих людей.

У галузі дошкільної освіти державна політика спрямовує фахівців у сфері вікової та педагогічної психології на пошук оптимальних шляхів розвитку особистості дітей, а також на розкриття механізмів формування їх життєвої компетентності, зокрема здатності свідомо виробляти позитивне ставлення до світу і самостійно оцінювати себе. Проте аналіз сучасної практики суспільної та сімейної психології показує наявність суперечностей між проголошеними ідеями гуманізації освіти та реаліями. Робота з виховання дошкільника як суб'єкта життєдіяльності, який здатний шанобливо ставитися до себе та оточуючих, часто підміняється надмірною інтелектуалізацією та формалізованими результатами. Це призводить до зменшення інтересу психологів до формування свідомого відношення особистості до людей та власного «Я». Проблема розвитку самосвідомості та самоповаги дошкільника в наш час стає проблемою формування особистісного ядра та формування базисних компонентів культури, особливо актуальною дана проблема є для дітей з синдромом Дауна (далі – СД), оскільки становлення самооцінки безпосередньо впливає на успішність соціальної інтеграції особи з особливими освітніми потребами.

Отже, необхідність теоретико-емпіричного дослідження психолого-педагогічних умов формування самоповаги дошкільників із СД обумовлюється соціальним замовленням на удосконалення дошкільної освіти

та впровадження особистісно-орієнтованих технологій, які допоможуть сформувати гармонійну особистість.

Аналізуючи вітчизняну та зарубіжну літературу ми дійшли висновку, що в прямій постановці проблема дослідження психолого-педагогічних умов розвитку самоповаги у дошкільників із СД повною мірою не розроблялася. Однак у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, О. Бодальова, Л. Виготського, Л. Божович, В. Давидова, В. Зінківського, О. Леонтєва, Б. Ломова, С. Рубінштейна, О. Спіркіна, В. Століна, П. Чамати, О. Шорохової висвітлені загальнотеоретичні та методологічні підходи до вирішення питання природи й генезу самосвідомості та окремих її компонентів у контексті проблеми розвитку особистості. Ціннісне ставлення людини до себе вважається питанням надзвичайної важливості, розв'язок якого значно збагачує теорію самосвідомості та морального розвитку особистості. Проте у цих дослідженнях недостатньо уваги було приділено аналізу психологічних механізмів становлення ціннісного ставлення людини до себе, фактично не досліджується саме поняття самоповаги, її місце в структурі самосвідомості та відмінність від інших аспектів самоствавлення.

У працях Р. Ануфрієвої, Г. Балла, І. Беха, Є. Головахи, О. Донченка, О. Злобіної, І. Кона, О. Кононко, В. Рибалки, М. Савчина, Л. Сохань, І. Степаненко, В. Татенка, Т. Титаренко, В. Тихонович та В. Шинкарука самоповага, ставлення особистості до самої себе, аналізується через призму проблем життєтворчості, життєвого сенсу, особистісного вибору та відповідальності, її суб'єктності. Розглядаючи самоповагу як умову реалізації ідеї цінності життя, дослідниками підкреслюється важливість підвищення суб'єктності у реалізації життєвого потенціалу, навчання молодого покоління умінню управляти своїм життям, роблячи його об'єктом власної свідомості та волі.

Питанню функціонування самосвідомості, самопізнання, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до себе, саморегуляції в період раннього онтогенезу приділяється увага в роботах Г. Абрамової, М. Боришевського,

Д. Дімітрова, О. Запорожця, О. Кононко, В. Котирло, М. Лісіної, Н. Непомнящої, С. Пантілеєва, Н. Побірченко, В. Семиченко, А. Сілвестру, Т. Титаренко, С. Тищенко, І. Чеснокової, Л. Уманець та ін. Аналізуючи самоповагу у контексті інших проблем, науковці визначають її як інтегрований та загальний аспект особистості, який формується через узагальнення почуттів щодо «Я». Згідно з їх дослідженням, самоповага формується в межах уявлення про себе та впливає на те, як дитина сприймає свої успіхи в різних сферах діяльності та спілкуванні. Проте в їх роботах наведені лише окремі критерії самоповаги та лише частково розкриваються психологічні умови розвитку даного аспекту.

Дослідження західних гуманістичних психологів (Р. Бернс, Е. Еріксон, К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мейлі та ін.) базуються на ідеї цілісності та унікальності людської особистості, високої самоцінності. В їх роботах проблема формування ціннісного ставлення до себе розглядається через поняття «Я», «самість», «внутрішній світ», де самоповага ототожнюється з самооцінкою, задоволеністю собою, «Я-концепцією», а також приділяється увага вивченню факторів, які впливають на ставлення до себе.

Необхідно відзначити, що в останні роки в Україні зріс рівень зацікавленості вчених у проблемі самосвідомості в період раннього онтогенезу та при його порушеному варіанті. Однак на сучасному етапі розвитку вікової та спеціальної психології питання про самоповагу дитини, її особливості та соціально-психологічні умови розвитку залишаються лише частково вивченими та проаналізованими. Це визначило потребу в теоретичному та експериментальному вивченні самоповаги дітей з синдромом Дауна.

Об'єкт дослідження: самоповага дошкільників із синдромом Дауна.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку самоповаги старших дошкільників із синдромом Дауна.

Мета дослідження: на основі результатів теоретичного аналізу самоповаги як психолого-педагогічного феномену, виявлених та

охарактеризованих рівнів самоповаги у старших дошкільників із синдромом Дауна, визначити психолого-педагогічні умови розвитку самоповаги у старших дошкільників із синдромом Дауна.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до поняття «самоповага» як узагальненої та інтегрованої соціально-психологічної якості особистості та охарактеризувати критерії її прояву.

2. Виявити та охарактеризувати психологічні особливості самоповаги дошкільників із синдромом Дауна.

3. Розробити та апробувати програму розвитку самоповаги у старших дошкільників із синдромом Дауна.

4. Сформулювати та обґрунтувати психолого-педагогічні умови розвитку самоповаги старших дошкільників із синдромом Дауна.

У ході реалізації завдань дослідження на всіх його етапах використовувався ряд методів: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та соціологічної літератури; методика вивчення особливостей самоповаги дітей дошкільного віку (експеримент); спостереження; методи математичної обробки даних.

Дослідження здійснювалося упродовж 2022–2023 років на базі центру комплексної реабілітації дітей з інвалідністю та дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (ХННРА), дитячого центру розвитку Хеппі Пеппі, дитячого центру «Волшебная пешка», дитячого центру «Розумничка», участь брали 16 дошкільників віком 5–6 років із синдромом Дауна.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури з проблеми становлення самооцінки як соціально-психологічного феномену свідчить, що прагнення мати позитивне ставлення до себе розглядається сучасними вченими як одна з базових потреб людини. Багато вчених (наприклад, І. Кон, Р. Шакуров та ін.) розглядають питання самооцінки з точки зору морального розвитку особистості. На думку фахівців, емоційне прийняття чи неприйняття себе може залежати від балансу між позитивними та негативними переживаннями, а також від схильності звинувачувати себе та інших. Деякі науковці розглядають самооцінку в контексті проблем творчості в житті особистості, прагнення до самовираження, самореалізації та самоактуалізації (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Є. Головаха, І. Кон, Д. Леонт'єв, С. Сохань, Т. Титаренко). Вміння адекватно визначати свої прагнення дослідники вважають запорукою позитивного переживання успіху і вказують, що воно впливає на розвиток самооцінки; В. Стрін'є, С. Тайшенко, І. Чеснокова та ряд інших дослідників узагальнюють результати досліджень чинників, що опосередковують самооцінку, і перераховують основні з них наступним чином. Основні з них перераховують наступним чином. Власні досягнення в різних видах діяльності, їх оцінка самим собою, їх співвідношення з соціальною оцінкою значущих інших, характер ставлення до себе партнерів по спільній діяльності, їх ставлення до інших. Більшість психологів, які досліджували розвиток самосвідомості та прояви самоствавлення, сходяться на думці, що дошкільний вік – це вік, коли найбільше накопичується можливостей для закладання основ самооцінки (Г. Абрамова, І. Бех, Л. Божович, І. Димитров, О. Кононко, М. Лісіна, В. Мухіна, В. Семіченко, В. Столін, Т. Титаренко, С. Тищенко, І. Чеснокова, Р. Шакуров).

Виходячи з теоретичного аналізу проблеми, можна стверджувати, що самооцінка дітей дошкільного віку є особистісним утворенням, яке включає

низку елементів (критеріїв), що взаємодіють між собою, доповнюють один одного та певною мірою перебувають під впливом поставленої мети. Мінімально достатнім компонентом самооцінки вважається гармонійне поєднання у дошкільника потреби в самовираженні, потреби в схваленні та здатності до самозахисту, причому всі вони гарантують оптимальний рівень самооцінки. Переважання або недорозвиненість того чи іншого компонента свідчить про дезадаптивний розвиток самооцінки.

Психологічні передумови виникнення самооцінки формуються наприкінці дошкільного віку: здатність дитини до узагальнення почуттів про себе, висока внутрішня активність, спрямована на розвиток і підтримку гідного ставлення до себе, функція рефлексії, виокремлення приватної та загальної самооцінки, відповідна здатність до розвитку примітивних форм самооцінки. Посередниками самооцінки є особиста діяльність дитини та спілкування з дорослими і однолітками, кожна з яких виконує свою функцію в процесі розвитку ціннісного ставлення до себе.

2. Самооцінка дітей старшого дошкільного віку із синдромом Дауна діагностувалась впродовж 2022–2023 років на базі центру комплексної реабілітації дітей з інвалідністю та дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (ХННРА), дитячого центру розвитку Хеппі Пеппі, дитячого центру «Волшебная пешка», дитячого центру «Розумничка», участь брали 16 дошкільників із синдромом Дауна віком 5–6 років (8 дітей контрольної та 8 дітей експериментальної групи).

У ході дослідження були використано комплекс методів, спрямованих на вивчення самоповаги дітей: методика «Драбинка» В. Щур, Методика «Який я?» Р. Немов, методика визначення емоційної самооцінки А. Захаров, спостереження та експеримент.

Отримані результати контрольної та експериментальної групи ідентичні та складала 62,5 % (5 дітей) завищених виявів самооцінки та 37,5 % (3 дитини) занижених показників. Натомість нормального рівня сформованості показників самооцінки відсутні за результатами методик.

На наступному етапі експерименту нами був організований процес цілеспрямованого спостереження за характером поведінки дошкільників на спеціальних заняттях в ході самостійної діяльності. Експеримент продемонстрував, що 12,5 % дітей мають вираження самоповаги по типу відносної збалансованості, 25 % осіб мають автономний тип вираженості самоповаги, залежний тип притаманний 50 % дітей КГ та 37,5 % ЕГ, захисний тип самооцінки виражений у 12,5 % дошкільників КГ та 25 % ЕГ. За характером типів поведінки діти КГ та ЕГ продемонстрували ідентичні результати: 12,5 % виважених реакцій, 50 % ризикованих виборів, 37,5 % невпевнених реакцій.

Крім того у ході організації експериментальної частини ми передбачили три серії досліджень, які полягали в виконанні практичних завдань дітьми із синдромом Дауна, що супроводжувалось різним стилем керівництва ходу завдання спеціалістом:

– заохочувально-допоміжний тип призводив до 62,5 % випадків успіхів в діяльності та адекватних випадків демонстрації самооцінки у 50 % випадків КГ та 62,5 % випадків ЕГ;

– пасивно-споглядальний тип призводив до 62,5 % випадків успіху КГ та 50 % успішних результатів ЕГ. Вияви адекватної самооцінки у КГ сягали 25 %, а ЕГ – 37,5 %;

– авторитарно-провокуючий тип призводив до 37,5 % випадків успіхів КГ та 25 % ЕГ. Адекватна самооцінки демонструвалась в 25 % випадків в обох групах.

3. Під час розробки підходів до організації формувального експерименту було враховано думки ряду психологів щодо особливостей самопізнання та формування стійкого самосприйняття, які проголошують, що існує тісний зв'язок між емоційно-ціннісним компонентом та самоповагою; досвід індивідуальної діяльності націлений на збагачення когнітивної складової образу «Я» точною та об'єктивною інформацією про себе; спілкування між вихователем і вихованцем грає важливу роль у формуванні

ціннісного ставлення до себе; процес становлення образу «Я» та формування ціннісного ставлення є результатом відображення, впливаючого з пізнання та формування цінностей відносно інших людей та усвідомлення ставлення інших людей до себе; розглядаючи внутрішню активність дитини дошкільного віку як необхідний чинник у формуванні самоповаги, ми розглядали її як результат провідних духовних потреб, які складаються протягом дитинства та регулюють поведінку.

4. За результатами формувального експерименту ми дійшли висновку, що на основі методик «Драбинка», «Який я?» та визначення емоційної самооцінки показники змінилися таким чином, що завищених виявів стало менше на 12,5 %, з'явилися високі (12,5 %) та середні (25 %) показники, занижені показники зменшились на 25 %.

На наступному етапі повторної діагностики дітей просили вибрати один з трьох прикладів (легкий, складніший і досить складний) з різними типами завдань (малювання, ліплення, аплікація та вирізання) і різним ступенем складності. Діти, поставлені в ситуацію вибору будуть намагатись максимізувати самовираження та пізнавальні можливості, незалежність від допомоги, спонтанність, старанність, готовність докласти зусиль, націленість на результат і самозахисну поведінку, а відмінності в стилі поводження експериментатора вказуватимуть на те, якою мірою самооцінка зумовлена зовнішніми детермінантами. За результатами впровадження корекційної програми збільшився відсоток виявів відносної збалансованості виявів самоповаги (на 25 %), залежного типу стало на 25 % менше, автономного на 12,5 % більше та захисний вияв зменшився на 12,5 %.

Експеримент надав можливість виділити 3 типи поведінки старших дошкільників за характером обрання міри складності завдання, особливостями мотивації та самооцінки. Отримані результати дають можливість зробити висновок, що відбулось суттєве збільшення на формувальному етапі кількісних показників дошкільників із виваженим типом поведінки. Це означає, що досвід успіху і невдач, набуття дітьми

навичок діяльності та усвідомлення власних здібностей сприяють підвищенню рівня їхнього свідомого оволодіння ситуацією та саморегуляції. Ми можемо прослідкувати, що у відсотковому співвідношенні зміни виглядають таким чином: випадки демонстрації виваженого типу поведінки збільшились на 37,5 %, ризикованого типу зменшились на 12,5 %, невпевненого на 25 %.

Отже, за результатами формувального експерименту ми виявили значні кількісні та якісні зміни в позитивному вираженні. Старші дошкільники із синдромом Дауна почали краще усвідомлювати власну самооцінку. Вони проявили більше уваги та відповідальності, коли справа дійшла до оцінювання власної роботи. Крім того ми помітили, що їх вибір стратегії діяльності став більш оптимальний та відображав їх можливості впоратись з труднощами.

Даний результат був досягнутий за рахунок активізації внутрішніх механізмів якостей, таких як прагнення до самостійності, дбайливість та готовність до досягнення якісних результатів через практичну діяльність. Крім того робота зі старшими дошкільниками із синдромом Дауна здійснювалася поетапно і передбачала групову форму взаємодії, а система занять була організована в ігровій формі, що відповідає провідному виду діяльності в даний віковий період та забезпечувало позитивне підґрунтя корекційного впливу.